

Олена
НЕСТЕРАК

ЛЮБОВ У ПРОСТОРІ СВОБОДИ

Пріоритет особистісних цінностей
в європейському кінематографі 1990-х
(на прикладі фільмів “Розтинаючи
хвили” та “Різдвяна ораторія”)

Кадр із фільму
“Розтинаючи
хвили”.
Режисер
Л.фон Трієр.
1996.

Напевно, не буде помилкою об'єднувати європейські фільми 90-х ідеєю торжества особистісних цінностей. Вочевидь, ідея ця типова і для звичного нам голлівудського кінематографа, де герої, як правило, оволодівають ситуацією і домагаються свого. Однак шлях торжества, його формування й міфологічне наповнення принципово відмінні. Особливою увагою до поодиноких випадків в екзистенційному (не соціальному) контексті з огляду на особисте життя та індивідуальну свободу, реальних відносин, позначене нове європейське кіно.

Показовими щодо цього можуть бути європейські фільми “Розтинаючи хвили”(1996) Л.фон Трієра і “Різдвяна ораторія”(1996) К.А.Андерсона -

етапні в кінематографі сучасності з огляду на їх інтелектуально-емоційну участь у філософсько-етичних роздумах нашого часу. Обидва були показані на фестивалі “Молодість”, який з 19 по 27 жовтня 1997 тривав у Києві.

Датський фільм “Розтинаючи хвили” - про любов, для декого, можливо, патологічну, для декого, напевно, єдино мислиму, про її шанси в житті і долі, про її трагічну перервність та метафізичне безсмертя. Фільм складається з окремих новел, кожна з яких озвучують композиції Боба Ділана, Рода Стюарта, Елтона Джоя, Девіда Боуї, групи “Діпербл”, що створює атмосферу 60-х. Якби не інформації, які передували показу, й не специфічні тенденції кінематографа кінця віку, важко було б з'ясувати, що фільм цей створений нещодавно.

“Весілля Бесс”. Юна Бесс переконує релігійну громаду приморського селища дати їй дозвіл на вінчання з чужинцем Яном. Єдиноважливий, як їй здається, аргумент майбутнього шлюбу - кохання. Це викликає недовіру, але дозвіл дається. Бесс одружується з Яном. Їхнє весілля виявляє рідкісну реальну гармонію у стосунках подружжя, а також принципові непорозуміння між товаришами Яна та старійшинами громади. Зокрема, католики здивовані, що кальвіністська церква не має дзвонів.

“Спільне життя”. Ян і Бесс щасливі. Їхні ночі та дні сповнені радості й втіхи. Єдине, що потьмарює ці бездоганні любовні стосунки, - близька розлука, адже Ян мусить працювати, в морі на нього чекає свердловина. Бесс відчуває небезпеку і в риданнях зупиняє гелікоптер, який забирає її чоловіка. Випадково Ян став свідком похорону грішника, де односельчани-старійшини церкви зі зневагою і докором випроводжають небіжчика до пекла. Він розповідає цю історію Бесс (жінкам не належало бути присутніми на таких заходах, а також брати слово у церкві).

“В розлуці”. Ян опиняється на свердловині. Робота виснажлива, однак винахідливе чоловіче товариство легко долає труднощі. На відстані Ян і Бесс підтримують і розвивають свої почуття відвертими телефонними розмовами. Це єдине, що ря-

тує їхні тіла і душі від нестерпної розлуки. Під час аварії на буровій Ян тяжко травмований.

“Хвороба Яна”. Ян потрапляє до лікарні у безнадійному стані. Але лікарям вдається зберегти йому життя. Бесс, щаслива, що її чоловік вижив, старанно доглядає за ним. Ян прикутий до ліжка і, напевно, ніколи не зможе піднятися, тому нервується і пропонує дружині знайти коханця, оскільки релігійна громада не дасть згоди на розлучення. Бесс ображає це прохання, Ян пробує вдатися до самогубства.

“Сумніви”. Бесс вагається, але після того, як усвідомлює, що її повноцінне фізичне життя емоційно допоможе Яну, шукає коханця. Жінка приходить до лікаря, який виявляє до неї інтерес, і пропонує йому себе. Однак Річардс, знаючи, ким є для Бесс Ян, не йде на зближення. Тоді вона вигадує сексуальну пригоду і розповідає про неї чоловіку. Ян не вірить, стан його здоров'я погіршується. Зрештою, Бесс наважується - в автобусі вдовольняє спантеличеного незнайомця. В першу мить по тому стає огидно, але дуже скоро вона радіє, адже виконала прохання Яна і зможе розповісти правдиву історію. З хворого знімають респіратор. Бесс обіцяє Яну врятувати його.

“Віра”. Бесс вірить у те, що між нею і Яном існує духовний зв'язок, і що вона допоможе чоловіку подолати смерть. Вона позичає у знайомої екстравагантний одяг, іде до моряцького кабака і підчеплює грубого чоловіка. Самопочуття Яна поліпшується. Однак погіршуються стосунки Бесс із церковною громадою та матір'ю. Лікар Річардс відвідує свою пацієнтку і освідчується їй у коханні. Бесс виставляє його за двері. Вона подається “обслуговувати” кораблі і потрапляє на великий лайнер, де капітан-садист починає її різати. Але Бесс вдається втекти. Лікар Річардс переконує Яна підписати папір, за яким його дружина опиниться у психіатричній клініці.

“Жертвоприношення Бесс”. Бесс виступає у церкві з промовою, де відстоює любов до людини, а не до слова. Її відлучають від церкви. В лікарні, куди вона приходить до Яна, її забирають до психіатрії. Але Бесс непомітно вислизає з машини і повертається до своєї околиці.

Хлопчаки кидають у неї камінням, мати не пускає до хати, священник залишає немичною біля церкви. Єдиною, хто завжди розуміла, допомагала і цього разу не зрадила, була її подруга, вдова покійного брата - Дороті. Коли вона повідомила, що Ян помирає, Бесс вже зробила вибір і, зібравши останні сили, попливла до великого корабля, звідки невдовзі її виносять напівживою. В лікарні, де бореться за життя Ян, вона помирає.

“Епілог: похорони”. Спеціалізована комісія встановлює причини смерті Бесс. Лікар Річардс пробує пояснити медичний діагноз і приходить до висновку, що Бесс померла тому, що була дуже доброю людиною. Поважне товариство не розуміє, про що йдеться. Але розуміють Дуду і той, кого вона тримає за руку: Ян в інвалідному кріслі присутній на зібранні. Церковна громада приймає рішення поховати Бесс, але як грішницю. Ян викрадає тіло з домовини, наповнивши її піском, і вночі з друзями на кораблі прощається зі своєю коханою. Її тіло гостинно зустріне море, і вона стане тією, що розтинає хвилі.

Такий сюжет фільму. В усій цій історії, в кожному епізоді, події, погляді, рішенні, русі вдаряє любов. У почутті Бесс немає нації, релігії, родини. І хоча вона впродовж цілого фільму провадить діалог з Богом, шукаючи у нього підтримки, цим Богом була її свідомість, бездонна в любові душа, яка й підказувала єдино правильні відповіді. Керуючись виключно інстинктами любові, Бесс вирішує подолати смерть, вірячи в ідею жертвоприношення. Її останніми словами були: “А може, я помилилася?” Епілог фільму однозначно стверджує: “НІ!” Адже Ян одужує, а після ночі похорону Бесс ранок пробуджують дзвони над її землею, дзвони, яких не було в її церкві і які з’явилися просто неба.

Фільм дивовижний, зворушливий, щедрий, людяний. У ньому так багато радості, певності, гордості, віри. Біди, які спіткали люблячу юну жінку (розлука з Яном, його параліч, сексуальне приниження, виключення з соціально-релігійної спільноти, розрив з матір’ю), так розсудливо і майже безболісно минають, що цілком природні в таких ситуаціях страждання не полонять психіки Бесс. Тому в картині

відсутні трагедійні риси, здавалося б, неодмінні в такому сюжеті. Бесс не розуміє приречених слів лікаря: “Іноді краще вмерти, аніж жити”, - і радіє вже з того, що Ян живий. Все інше не має значення, адже любов триває і має шанс ошчасливити їх унікальну спільність.

Концептуальність фільму викликала неоднозначні емоції в його вдумливих глядачів. Конфлікт в альтернативі двох питань: чи є любов індивідуальна, самодостатня цінність, чи вона має бути підпорядкована уявленню і нормам суспільного співжиття. Учасник “круглого столу”, де обговорювався фільм, настоятель Домової церкви Святої Мучениці Тетяни Московського державного університету ім. М.В.Ломоносова ієрей Максим Козлов висловився з цього приводу так: “Для мене це знак глибокого падіння - сучасного менталітету взагалі і культури зокрема”¹. На захист позиції фільму важко знайти авторитетні аргументи, оскільки до деякої міри вона порівняно нова і переконлива в контексті, наприклад, філософського осмислення любові (А.Шопенгауер, В.Соловйов, К.Льюїс, Х.Ортега-і-Гассет, Е.Фромм, С.де Бовуар та ін.).

Тому дозволимо собі неупереджені припущення стосовно безумовного, значного філософського і гуманістичного потенціалу фільму “Розтинаючи хвилі”. Час і досвід нашого, попередніх століть і, напевно, індивідуальний досвід режисера і сценариста Ларса фон Трієра (навіть геніальності замало, щоб так зрозуміти і так відтворити цю історію”) виявили метафору любові, наближену до істини. Любов як найвищий рівень індивідуальної свободи й екзистенційного права людини чинити так, як підказує інстинкт - жити гідно й щасливо стала героїнею фільму кінця тисячоліття. Прекрасний підсумок! Його визнання засвідчила нагорода на головному європейському форумі кіно - Каннському кінофестивалі (1996).

Безумовно, успіху ідеї фільму найбільше посприяли його кінематографічні досягнення. Все в ньому так бездоганно влаштовано і так органічно функціонує, що будь-яка критика зводиться нанівець, адже його цілісність, довершена структура не допускає комен-

тарів, нотаток, зауважень або здогадок. Ясність в усьому, ніяких загадок, таємниць, недоумок, натяків, “непрочитаних сторінок”. Не знайдемо у фільмі ні патетики, ні романтики, ні всієї тієї палкої порожнечі, що підміняла реальні підстави, природу і призначення любові. У цьому також особлива якість фільму, його свіжий і чесний погляд на історію людських стосунків.

Роздуми про кінематографічні досягнення “Розтинаючи хвилі” насамперед звернені до акторів. Складається враження, що вони прожили у фільмі, а не зіграли в ньому. Тому епітети про талановиту чи майстерну гру недоречні. З їх чистої стрункої подачі вдалося виявити не лише оригінальну філософію любові, а також і її естетику, якій важко знайти аналог у мистецькій мові нашого часу. Емілі Ватсон (Бесс), Стелан Скарсгерд (Ян), Катрін Коллідж (Діді) і, звичайно ж, Ларс фон Трієр відщепили міфологічні нарости, що впродовж віків переслідували любов, і зуміли відтворити дуже реалістичне, природне і, сказати б, первісне почуття. Правда і повновладна людська спорідненість, розуміння, духовний контакт, максимальна свобода розсуду і дії - те, що вирізняє цю любов зі спустошеного міфологічного дискурсу сьогодення.

Прекрасним функціональним завершенням стрічки є кінцеві титри з переліком всіх тих, хто був причетний до творення цього кінематографічного дива. Його незвичність зумовлена двома факторами: прекрасною музикою М.Холбека і змінними картинками, що нагадують епізоди фільму. Це ніби мистецький постскрипtum і, водночас, складення шани не так своїй праці, як історії, яка надихнула і об’єднала їхню творчість.

“Різдвяна ораторія” (1996, Швеція) за внутрішньою структурою і духовним спрямуванням наближена до стрічки “Розтинаючи хвилі”. Прекрасний початок: щаслива фермерська родина (мама, тато, син, донька). Жінка мріяла створити різдвяну ораторію і виконати її з місцевим хором і оркестром у своїй церкві. Прикрий випадок, і та, яка була душею сім’ї, її саявом і енергією, гине на очах у родини під копитами худоби, що перетинає стрімкий і веселий біг її велосипеда.

Кадр із фільму
"Різдвяна
ораторія".
Режисер
К.А.Андерсон.
1996.

Продається ферма, піаніно. Батько й діти переїзять до іншої місцевості. Однак чоловік так і не отямився після втрати коханої. Вона часто приходить в його життя і кличе з собою. Одного разу до невеличкого містечка, де вони мешкали, прийшов лист з Нової Зеландії, в якому самотня жінка, що живе на відлюдних просторах разом зі своїм калікою-братом і мамою, шукає друга. Янові доручають написати відповідь. Так зав'язується довготривале листування. Жінка переймається ніжністю до незнайомця і бачить у ньому свою надію. Арон же сприймає ці листи як послання від загиблої дружини. Лише вони надають йому життєвої рівноваги та сили.

Між батьком і сином існує тонкий духовний контакт, оскільки їх поєднувала особливо ніжна і прониклива любов до однієї жінки: матері Сіднера - дружини Арона. Ця любов настільки їх споріднила, що хлопчик розуміє не лише причини неминаючої депресії тата, але можливості виходу з неї, тому мовчки його підтримує. Одного разу Арон отримує пакунок, в якому Тесса надіслала срібний кораблик на ланцюжку і попросила надягти його на неї при зустрічі. Це буде символом і запорукою їх єднання. Арон натхненно готується до подорожі.

Під палючим сонцем і холодними зорями - на кораблі, в самоті і задумі він чекає на зустріч із жінкою, що прийме його, - з своєю дружиною. Вночі Арон скидає одяг і пірнає в океан. Так скінчилося його земне життя.

Сіднера спокусила підстаркувата заможна Асся. У них народився син Віктор, який став найбільшою втіхою і радістю їхнього спустошеного життя. Однак жінка більше не підпустила до себе хлопчину, повідомивши, що він мусить чогось досягти, пізнати себе, а не бути просто наївним батьком і чоловіком. Сексуальні проблеми та трагедії, що спіткали його родину (смерть матері, батька, спроба згвалтувати сестру), ослаблюють психіку Сіднера, і він потрапляє до психіатричної лікарні. Вихід із кризового стану вбачає у поверненні своїм батькам їм належного. І тоді Сіднер пробує здійснити те, що не встигли і не змогли його батьки. А саме: він вирушає до Нової Зеландії, розшукує Тессу і повертає їй кораблик разом зі своїм теплом і розумінням, тим самим повернувши жінці нездійснену подію її молодості. А ще, повернувшись відомим композитором, диригентом до сільської церкви, грандіозно втілює задум матері - різдвяну ораторію.

Це лише основні сюжетні лінії картини. Насправді їх більше, і

всі вони дуже тонко, мудро сформовані і розташовані в "Різдвяній ораторії". Розірвані смисли, стани, сподівання поновлюються і досягають свого блаженного вираження і неминучої гармонії. У синові Сіднері торжествують любов і мрії його батьків. Тому ланцюг очевидних життєвих невдач і поразок замикає екзистенційна перемога. Любов і творчість - духовні сфери, що досягають розуміння в історії. Такий його підсумок.

Звичайно, суто кінематографічні пошуки тут не такі досконалі й оригінальні, як у фільмі "Розтинаючи хвилі". І все ж, філософськи збагачений сценарій (К.А.Андерсон, К.Суншted), створений за романом Горана Туншторма, якісна операторська і монтажна робота (Г.Палгард), майстерна акторська гра (Дж.Відернберг, П.Габек, Л.Ендре, Г.Лінрос, В.Селдал) вирізняють цей фільм і сприяють його органічному входженню в ідейні, світоглядні пріоритети новітньої етики.

І наостанку про ще одну рису європейського кінематографа, яку засвідчили ці фільми. А саме: події сприймаються їх героями і творцями не фактично, а духовно. Людина має достатньо сил і реальної мужності своїм серцем, розумом, вдумливим і чутливим ставленням до світу зрозуміти факти з огляду на їхню буттєву цінність, на їхню владу робити нас небайдужими, включеними у загальнолюдський досвід, причетними до нашого минулого, сучасного і майбутнього.

* Характерно, що у фільмі немає конкретного посилання на час і місце дії, національність і конфесійну приналежність персонажів. Таким чином, ця історія ненав'язливо зачіпає всіх. Лише з культурного контексту виникає припущення, що дія відбувається у Шотландії, церква - пресвітеріанська з типово кальвіністською свідомістю, Ян і його друзі - католики, напевно, слов'яни.

¹ "Любовь... сорадується истине" // Искусство кино. - №7. - 1997. - С.93.

** Назву "Розтинаючи хвилі" просто-таки "вкарбовано" в ім'я режисера на інформаційних титрах початку фільму.